MALTA

QORTI CIVILI
PRIM' AWLA

ONOR. IMHALLEF
JOSEPH R. MICALLEF

Seduta tad-29 ta' Marzu, 2012

Citazzjoni Numru. 1281/2007

Agnes **GERA DE PETRI TESTAFERRATA BONICI GĦAXAQ**

vs

KUMMISSARJU TAL-ARTIJIET u l-Avukat Ġenerali

Il-Qorti:

Reġgħet rat ir-Rikors Maħluf imressaq fis-6 ta' Diċembru, 2007, li bih u għar-raġunijiet hemm imsemmija, l-attriċi talbet li din il-Qorti (a) ssib li l-imħarrkin jaħtu lejha għad-danni kollha mġarrbin minnha b'riżultat tal-okkupazzjoni u l-użu bla jedd min-naħa tagħhom tal-fond numru mija u ħmistax (115), Triq it-Tejatru, kantuniera mal-post numru

disgħa u sittin (69), Triq l-Ifran, Valletta, għaż-żmien kollu bejn il-25 ta’ Frar, 1958 u t-8 ta’ Jannar, 2007, u wkoll bħala konsegwenza tal-illegalita’ tal-istess okkupazzjoni fid-dawl tad-dikjarazzjoni magħmula mill-Qorti Kostituzzjonali (f’sentenza tagħha tat-8 ta’ Jannar, 2007) li t-teħid tal-proprjeta’ tagħha mill-pussess tagħha kien illegali u sar bi ksur tad-dispożizzjonijiet tal-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni għall-Protezzjoni tad-Drittijiet tal-Bniedem u tal-Libertajiet Fundamentali; (b) tillikwida, jekk meħtieġ billi taħtar perit għal dan il-għan, id-danni mġarrbin mill-attriċi, konsistenti fit-telfien ta’ kera b’riżultat tal-imġiba tal-imħarrkin tul iż-żmien imsemmi u f’danni oħrajn li jirriżultaw waqt is-smigħ, flimkien mal-imgħax fuq l-ammonti dovuti u b’aġġustament għall-inflazzjoni tul il-medda taż-żmien; u (ċ) tikkundanna lill-imħarrkin iħallasuha d-danni hekk likwidati. Talbet ukoll l-ispejjeż u żammet sħiħa kull pretensjoni tagħha dwar iż-żamma tal-post min-naħa tal-imħarrkin għal kull żmien wara Jannar tal-2007;

Rat id-degriet tagħha tal-14 ta’ Diċembru, 2007, li bih ordnat in-notifika lill-imħarrkin u tat direttivi lill-attriċi dwar it-tressiq tal-provi min-naħa tagħha;

Rat it-Tweġiba Maħlufa mressqa mill-imħarrkin fit-8 ta’ Jannar, 2008, li biha laqgħu għall-azzjoni attriċi billi, b’mod preliminari, eċċepew (i) li l-imħarrek Avukat Ġenerali ma kienx il-kontradittur leġittimu tal-pretensjonijiet attriċi u eċċepew ukoll (ii) il-ġudikat, safejn l-azzjoni attriċi hija maħsuba li terġa’ tiftaħ mill-ġdid id-diskussjoni dwar il-konformita’ tal-iskop tal-esproprju u tal-użu tal-post in kwestjoni mal-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni, liema kwestjoni nqatgħet b’mod finali fis-sentenza tal-Qorti Kostituzzjonali f’Jannar tal-2007. Eċċepew (iii) il-preskrizzjoni għall-finijiet tal-artikolu 2153 tal-Kodiċi Ċivili u kif ukoll (iv) in-nullita’ tal-azzjoni attriċi minħabba li kienet vaga għaliex ma tfissirx x’inhuma d-danni li l-attriċi tgħid li ġarrbet. Fil-mertu, laqgħu billi ċaħdu għal kollox il-pretensjonijiet tal-attriċi u qalu li d-dikjarazzjoni li seħħ ksur tal-Artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll

tal-Konvenzjoni kienet mibnija fuq il-piż sproporzjonat li l-attriċi kellha ġġor minħabba l-kera baxx, iżda dik is-sejba bdiet tgħodd minn dak inhar li l-Qorti Kostituzzjonali tat is-sentenza tagħha u mhux b'effett b'lura. Ċaħdu wkoll li l-attriċi tista' tfittex għad-danni ladarba l-attriċi nnifisha tqis li d-dikjarazzjoni li l-post kien ittieħed b'titolu ta' pussess u użu kien intemm l-effett tagħha (bis-saħħa tas-sentenza tal-Qorti Kostituzzjonali) qisu qatt ma kien. Min-naħa l-oħra, ladarba huma kellhom titolu tajjeb ta' pussess u użu sa dak inhar li l-Qorti Kostituzzjonali tat is-sentenza tagħha, l-attriċi ma tistax tfittixhom għad-danni, iżjed u iżjed ladarba ma hemm l-ebda rabta ta' kawżalita' bejn is-sejbien ta' nuqqas ta' proporzjonalita' ta' kumpens u d-danni allegati mill-attriċi. Tennew li meta l-post ġie f'idejhom, kien dar ta' abitazzjoni u għalhekk, skond il-liġi kif kienet f'dak iż-żmien, il-kera kien wieħed kontrollat u jiżdied biss kif permess mill-istess liġi, filwaqt li l-kera xieraq kien stabilit minn dikjarazzjoni magħmula mis-sid innifsu dak iż-żmien. Żiedu jgħidu li l-azzjoni attriċi m'hijiex waħda għal danni, imma waħda li tikkontesta l-kera ta' akkwist, liema kwestjoni jmissha titkompla tinstema' mill-Bord tal-Arbitraġġ dwar l-Artijiet, li quddiemu għad hemm pendenti l-kawża 28/76, mibdija mill-awtur tal-attriċi u li kienet tħalliet tistenna l-eżitu tal-kawżi kostituzzjonali. Iqisu li l-mod kif l-attriċi ressqet din il-kawża juri li qiegħda tipprova ddur mas-sentenzi tal-Qorti Kostituzzjonali biex torbot idejn il-Gvern ħalli ġġegħelu jixtri l-post b'titolu assolut b'talba għal prezz għoli li jissarraf fi qligħ mhux mistħoqq għall-attriċi u f'piż qawwi għall-erarju pubbliku. Għalhekk, ladarba l-attriċi trid li tingħata kumpens għall-okkupazzjoni tal-post tagħha, ma jgħoddx il-kriterju tal-ħlas ta' ħamsa fil-mija (5%) pretiż minnha, li jitħaddem biss fil-każ fejn post meħud mill-Gvern jinkiseb b'titolu assolut. Iwarrbu wkoll it-talba tal-attriċi għall-ħlas ta' mgħaxijiet u ta' aġġustament għall-inflazzjoni;

Rat is-sentenza tagħha tal-10 ta' Ġunju, 2010[1], li biha u għar-raġunijiet hemm imfissra ċaħdet l-eċċezzjoni

[1] Paġġ. 204 sa 215 tal-proċess

preliminari tal-imħarrkin dwar il-ġudikat u ordnat li jitkompla s-smigħ tal-kawża;

Rat il-provi dokumentali mressqa u x-xhieda mressqa bil-mezz tal-affidavit mill-Kummissarju mħarrek;

Rat id-dikjarazzjonijiet magħmulin mill-avukati difensuri tal-partijiet waqt is-smigħ tal-24 ta' Frar, 2011[2];

Rat id-degriet tagħha tas-6 ta' April, 2011[3], li bih u wara li l-partijiet għarrfuha li t-tentativ ta' transazzjoni baqa' ma seħħx, ħatret lill-Perit Arkitett Godwin P. Abela, sabiex jirrelata dwar kemm jiswa l-post mertu tal-każ u x'kien il-valur lokatizju tal-fond mertu tal-każ;

Rat ir-Relazzjoni mressqa mill-perit tekniku fis-17 ta' Mejju, 2011[4], u minnu maħlufa kif imiss waqt is-smigħ tal-24 ta' Mejju, 2011, bla ħsara għal kull ħlas pretiż minnu skond it-talba magħmula f'rikors tiegħu tas-17 ta' Mejju, 2011;

Rat in-Nota mressqa mill-imħarrkin fl-1 ta' Ġunju, 2011, li biha talbu l-ħatra ta' periti addizzjonali;

Semgħet ix-xhieda tal-perit tekniku mressaq b'xhud tal-imħarkin in eskussjoni[5], b'żieda mat-tweġibiet li huwa ta għall-mistoqsijiet li kienu tressqulu mill-istess imħarrkin[6];

Rat id-degriet tagħha tat-23 ta' Ġunju, 2011[7], li bih ċaħdet it-talba tal-imħarrkin għall-ħatra ta' periti addizzjonali, u, filwaqt li iddikjarat li kien ingħalaq l-istadju tal-ġbir tal-provi, tat lill-partijiet żmien biex iressqu s-sottomissjonijiet tagħhom bil-miktub;

---

[2] Paġ. 384 tal-proċess
[3] Paġ. 385 tal-proċess
[4] Paġġ. 396 sa 402 tal-proċess
[5] Paġġ. 415 – 7 tal-proċess
[6] Paġġ. 411 – 2 tal-proċess
[7] Paġ. 418 tal-proċess

Rat in-Nota ta’ Sottomissjonijiet imressqa mill-attriċi fl-4 ta’ Awissu, 2011[8];

Rat id-degriet tagħha tal-1 ta’ Settembru, 2011[9], fuq talba magħmula mill-attriċi b’rikors tagħha tal-4 ta’ Awissu, 2011, li bih ħalliet li tiddaħħal fl-atti tal-kawża dokumentazzjoni relattiva għall-kejl u qies tal-ammont ta’ danni pretiżi mill-attriċi[10];

Rat in-Nota ta’ Sottomissjonijiet imressqa mill-imħarrkin fis-7 ta’ Ottubru, 2011[11], bi tweġiba għal dik tal-attriċi;

Semgħet it-trattazzjoni ulterjuri tal-avukati tal-partijiet;

Rat l-atti tal-kawża;

Rat id-degriet tagħha tal-20 ta’ Ottubru, 2011, li bih ħalliet il-kawża għas-sentenza;

Ikkunsidrat:

Illi din hija kawża għad-danni u għall-ħlas ta’ kumpens għal użu ta’ ġid tal-attriċi għal tul iż-żmien li kienet fis-seħħ dikjarazzjoni tal-Gvernatur dwar teħid b’titolu ta’ pussess u użu ta’ dak il-ġid. L-attriċi trid li l-imħarrkin jinsabu responsabbli lejha għad-danni kollha li hija (flimkien mal-awtur tagħha) ġarrbet minħabba l-effetti ta’ dik id-Dikjarazzjoni, għaż-żmien kollu li kienet fis-seħħ sa ma b’sentenza tal-Qorti Kostituzzjonali mogħtija f’Jannar tal-2007, kien deċiż li dik id-Dikjarazzjoni ma kinitx tiswa;

Illi għal din l-azzjoni, l-imħarrkin laqgħu b’eċċezzjonijiet kemm ta’ xejra preliminari u kif ukoll b’eċċezzjonijiet oħrajn fil-mertu. L-eċċezzjonijiet preliminari kienu li (i) l-imħarrek Avukat Ġenerali m’huwiex il-kontradittur leġittimu tal-azzjoni attriċi, (ii) li, safejn l-azzjoni attriċi trid terġa’

[8] Paġġ. 420 sa 453 tal-proċess
[9] Paġ. 458 tal-proċess
[10] Paġġ. 464 sa 517 tal-proċess
[11] Paġġ. 521 sa 537 tal-proċess

tiftaħ mill-ġdid kwestjoni maqtugħa bis-sentenzi mogħtija fil-kawżi kostituzzjonali mressqin mill-istess attriċi, josta l-ġudikat, (iii) li f'kull każ, l-azzjoni attriċi waqgħet bil-preskrizzjoni tas-sentejn maħsuba fl-artikolu 2153 tal-Kodiċi Ċivili, u (iv) li l-azzjoni attriċi hija nulla għaliex hija vaga u l-attriċi ma tfissirx sewwa x'inhuma d-danni li tallega li ġarrbet bla ma tgħid fiex jikkonsistu. Fil-mertu, laqgħu billi, ċaħdu għal kollox il-pretensjonijiet tal-attriċi u qalu li d-dikjarazzjoni li seħħ ksur tal-Artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni kienet mibnija fuq il-piż sproporzjonat li l-attriċi kellha ġġor minħabba l-kera baxx, iżda dik is-sejba bdiet tgħodd minn dak inhar li l-Qorti Kostituzzjonali tat is-sentenza tagħha u mhux b'effett b'lura. Ċaħdu wkoll li l-attriċi tista' tfittex għad-danni ladarba l-attriċi nnifisha tqis li d-dikjarazzjoni li l-post kien ittieħed b'titolu ta' pussess u użu kien intemm l-effett tagħha (bis-saħħa tas-sentenza tal-Qorti Kostituzzjonali) qisu qatt ma kien. Min-naħa l-oħra, ladarba huma kellhom titolu tajjeb ta' pussess u użu sa dak inhar li l-Qorti Kostituzzjonali tat is-sentenza tagħha, l-attriċi ma tistax tfittixhom għad-danni, iżjed u iżjed ladarba ma hemm l-ebda rabta ta' kawżalita' bejn is-sejbien ta' nuqqas ta' proporzjonalita' ta' kumpens u d-danni allegati mill-attriċi. Tennew li meta l-post ġie f'idejhom, kien dar ta' abitazzjoni u għalhekk, skond il-liġi kif kienet f'dak iż-żmien, il-kera kien wieħed kontrollat u jiżdied biss kif permess mill-istess liġi, filwaqt li l-kera xieraq kien stabilit minn dikjarazzjoni magħmula mis-sid innifsu dak iż-żmien. Żiedu jgħidu li l-azzjoni attriċi m'hijiex waħda għal danni, imma waħda li tikkontesta l-kera ta' akkwist, liema kwestjoni jmissha titkompla tinstema' mill-Bord tal-Arbitraġġ dwar l-Artijiet, li quddiemu għad hemm pendenti l-kawża 28/76, mibdija mill-awtur tal-attriċi u li kienet tħalliet tistenna l-eżitu tal-kawżi kostituzzjonali. Iqisu li l-mod kif l-attriċi ressqet din il-kawża juri li qiegħda tipprova ddur mas-sentenzi tal-Qorti Kostituzzjonali biex torbot idejn il-Gvern ħalli ġġegħelu jixtri l-post b'titolu assolut b'talba għal prezz għoli li jissarraf fi qligħ mhux mistħoqq għall-attriċi u f'piż qawwi għall-erarju pubbliku. Għalhekk, ladarba l-attriċi trid li tingħata kumpens għall-okkupazzjoni tal-post tagħha, ma jgħoddx il-kriterju tal-ħlas ta' ħamsa fil-mija (5%) pretiż minnha, li jitħaddem biss fil-każ fejn

post meħud mill-Gvern jinkiseb b'titolu assolut. Iwarrbu wkoll it-talba tal-attriċi għall-ħlas ta' mgħaxijiet u ta' aġġustament għall-inflazzjoni;

Illi b'sentenza mogħtija fl-10 ta' Ġunju, 2010, l-eċċezzjoni tal-ġudikat ma ntlaqgħetx;

Illi bis-sentenza tallum, il-Qorti sejra tqis il-bqija tal-eċċezzjonijiet (preliminari u, jekk ikun il-każ, fil-mertu) u t-talbiet attriċi;

Illi bħala fatti rilevanti li joħorġu mill-atti jirriżulta li l-attriċi hija sid ta' post fil-Belt Valletta li kien iġib l-isem ta' "*Palazzo Bonici*" u jinsab f'numru mija u ħmistax (115), Triq it-Tejatru l-Qadim, kantuniera ma' Triq l-Ifran, bil-bieb ewlieni jkun f'numru disgħa u sittin (69). Dan seħħ bis-saħħa ta' wirt ta' zijuha l-Markiż Alfio Testaferrata Bonici Għaxaq[12], u ta' kuntratt ta' immissjoni fil-pussess ta' legat pubblikat f'Marzu tal-1990[13]. Dan il-bini jagħmel parti minn postijiet oħrajn imissu miegħu u li wkoll kienu ġid tal-awtur tal-attriċi;

Illi fit-3 ta' Mejju, 1941, il-post intlaqat waqt ħbit tal-għadu mill-ajru u ġġarraf f'biċċiet minnu. Dak iż-żmien, il-post kien jintuża bħala residenza fil-biċċa l-kbira tiegħu u mal-livell tat-triq kien jinkera bħala ħwienet. F'Jannar tal-1945, tressqu talbiet għall-kumpens minħabba t-tiġrif u l-ħsara mġarrba mal-Kummissjoni dwar il-Ħsarat tal-Gwerra. Fejn mat-talbiet tressqu dokumenti li juru fiex kienu jikkonsistu l-ħsarat u t-tiswijiet meħtieġa, il-Kummissjoni awtorizzat il-ħlas[14]. Dan sar bejn l-1947 u l-1950. Fejn ma ntbagħatx tagħrif mill-applikant, il-Kummissjoni ma mexxietx jew għalqet il-*file*[15]. B'Dikjarazzjoni tal-Gvenatur ta' Malta maħruġa fil-25 ta' Frar tal-1958, il-Gvern akkwista l-

[12] Dok "A", f'paġġ. 8 sa 31 tal-proċess
[13] Dok "B", f'paġġ. 32 – 6 tal-proċess
[14] Ara paġġ. 230 sa 244 tal-proċess
[15] Paġġ. 245 sa 260 tal-proċess

imsemmi post b'titolu ta' pussess u użu[16]. Fl-1967, l-imħarrek Kummissarju tal-Artijiet fetaħ proċeduri quddiem il-Bord tal-Arbitraġġ dwar l-Artijiet kontra l-awtur tal-attriċi għall-iffissar tal-kera xieraq tal-post;

Illi minkejja d-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur, bejn l-1958 u l-1972 ma sar l-ebda użu mill-post u s-sid ipprova ma jitlaqx il-pussess[17]. Fl-1972, il-Gvern ordna d-dħul bi sgass fil-post u beda sensiela ta' xogħlijiet ta' tiswija, tibdil u titjib u inkorporat mal-binja tat-Tejatru Manoel[18]. Aktar 'il quddiem, il-post għadda f'idejn il-*Manoel Theatre Management Committee*, li huwa organu fi ħdan il-Ministeru tal-Kultura u Edukazzjoni;

Illi fl-1996, l-attriċi fetħet kawża għal ksur ta' jeddijiet fundamentali taħt il-Kostituzzjoni u wkoll taħt il-Konvenzjoni minħabba dak it-teħid. B'sentenza mogħtija fit-18 ta' Jannar, 1999, il-Prim'Awla tal-Qorti Ċivili (Sede Kostituzzjonali) qatgħetha li seħħ ksur tal-jedd tal-attriċi taħt l-artikolu 6 tal-Konvenzjoni u taħt l-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-istess Konvenzjoni, astjeniet milli tqis il-kwestjoni jekk l-attriċi kinitx ġarrbet ksur taħt l-artikolu 14 tal-Konvenzjoni u rriżervat li tipprovdi dwar it-talba għall-kumpens fi stadju ulterjuri jekk iqum il-każ. Qalet ukoll li d-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur tal-25 ta' Frar, 1958 kienet nulla u bla effett u ordnat ir-rilaxx tal-post favur l-attriċi. B'sentenza mogħtija fit-8 ta' Jannar, 2007[19], il-Qorti Kostituzzjonali ikkonfermat l-imsemmija sentenza safejn sabet li d-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur kienet bla effett, fejn ordnat li l-post ikun rilaxxat favur l-attriċi (wara li fissret li l-ksur li sabet taħt l-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll kien jikkonsisti f'nuqqas ta' proporzjonalita' fil-piż li l-attriċi u l-awtur tagħha qabilha kellhom iġorru minħabba dak it-teħid), u fejn l-ewwel Qorti kienet astjeniet li tqis l-ilment taħt l-artikolu 14, iżda ħassritha u rrevokatha fil-bqija;

---

[16] Dok "WDC7", f'paġ. 261 tal-proċess
[17] Ara paġ. 190 tal-proċess
[18] Affidavit Albert Mamo f'paġ. 227 – 8 tal-proċess
[19] Dok "D", f'paġġ. 38 sa 64 tal-proċess

Illi fil-11 ta’ Jannar, 2007, l-attriċi talbet il-ħruġ ta’ Mandat ta’ Żgumbrament fil-konfront tal-Kummissarju mħarrek. It-talba ntlaqgħet dak inhar;

Illi fil-15 ta’ Jannar, 2007, l-attriċi ressqet talba quddiem il-Prim’Awla tal-Qorti Ċivili (Sede Kostituzzjonali) għall-finijiet tal-artikolu 235 tal-Kap 12 biex terġa’ tqiegħed il-kawża (kostituzzjonali) għas-smigħ ħalli tkun tista’ tiddeċiedi wkoll it-talba tagħha għal-likwidazzjoni u l-ħlas tad-danni li hija soffriet minħabba l-ksur tad-drittijiet fundamentali tagħha. Dak inhar ukoll, hija ressqet ittra uffiċjali kontra l-imħarrkin biex tinterpellahom iroddulha l-post lura u biex iħallsuha l-kumpens xieraq għal tul iż-żmien kollu li l-post inżamm u ntuża minn ħaddieħor[20];

Illi permezz ta’ Dikjarazzjoni tal-President ta’ Malta tat-22 ta’ Jannar, 2007, il-post tal-attriċi ttieħed għal skop pubbliku taħt titolu ta’ dominju pubbliku. Fit-22 ta’ Marzu, 2007, qabel ma l-Mandat ta’ Żgumbrament kien eżegwit, l-imħarrek Kummissarju tal-Artijiet ressaq talba biex il-Qorti tħassar l-imsemmi Mandat. B’degriet mogħti fl-10 ta’ April, 2007[21], il-Qorti ma laqgħetx it-talba għat-tħassir tal-Mandat, imma ordnat li l-istess ma jkunx eżegwit “ħlief jekk u meta jkun hemm sentenza definitiva li tgħid illi ma jiswiex it-teħid tal-proprjeta’ bis-saħħa tad-dikjarazzjoni tal-President ta’ Malta tat-22 ta’ Jannar, 2007”. L-attriċi (eżekutanti f’dak il-mandat) appellat (u l-Kummissarju eżekutat ressaq ukoll appell inċidentali), imma bi provvediment mogħti mill-Qorti tal-Appell fl-10 ta’ Mejju, 2007[22], l-appelli ma ntlaqgħux;

Illi b’sentenza mogħtija mill-Prim’Awla tal-Qorti Ċivili (Sede Kostituzzjonali) fid-29 ta’ Novembru, 2007[23], it-talba tal-attriċi biex dik il-Qorti tqis il-kumpens dovut ma kinitx

[20] Dok “E”, f’paġ. 65 tal-proċess
[21] Dok “AG1”, f’paġġ. 143 – 9 tal-proċess
[22] Dok “AG2”, f’paġġ. 151 – 7 tal-proċess
[23] Dok “F”, f’paġġ. 66 sa 88 tal-proċess

milqugħa. L-attriċi appellat minn dik is-sentenża.[24] Fis-6 ta' Diċembru, 2007, infetħet din il-kawża;

Illi l-Qorti sejra tgħaddi biex tagħmel il-konsiderazzjonijiet legali marbutin mal-każ billi tibda biex tqis l-eċċezzjonijiet preliminari li fadal u li dwarhom, s'issa, ma ngħata l-ebda provvediment;

Illi **għal dak li jirrigwarda l-ewwel eċċezzjoni preliminari**, din trid li l-imħarrek Avukat Ġenerali jitqies li m'huwiex il-kontradittur leġittimu tal-azzjoni attriċi. L-imħarrek Avukat Ġenerali jibbaża din l-eċċezzjoni fuq id-dispożizzjonijiet tal-artikolu 181B tal-Kapitolu 12 tal-Liġijiet ta' Malta u jgħid li l-ġudizzju huwa sħiħ bil-preżenza waħedha tal-imħarrek l-ieħor;

Illi l-attriċi twarrab din l-eċċezzjoni u targumenta li l-azzjoni tagħha tinbena fuq it-tħassir tad-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur li, minkejja li tinħareġ fuq deċiżjoni tal-Kummissarju tal-Artijiet, iġġib il-firma tal-Kap tal-Istat u b'hekk tinvolvi lill-Gvern kollu. Għall-Gvern ta' Malta jidher l-imħarrek Avukat Ġenerali. Minbarra dan, l-istess imħarrek Avukat Ġenerali kien parti fil-kawża kostituzzjonali li bis-saħħa tas-sentenza mogħtija fiha l-attriċi nstabet li ġarrbet ksur tal-jedd fundamentali tagħha u ordnat it-tħassir tad-Dikjarazzjoni, u għalhekk, ladarba din l-azzjoni hija l-konsegwenza diretta ta' dik is-sentenza, l-imħarrek postu f'din il-kawża biex iwieġeb huwa wkoll għall-pretensjonijiet tagħha ta' kumpens minħabba l-ksur ta' jedd fundamentali li ġarrbet;

Illi l-Qorti tqis li l-eċċezzjoni hija tajba. Il-qofol tal-azzjoni attriċi huwa mibni fuq l-effetti tad-deċiżjoni meħuda fl-1958 mill-Kummissarju tal-Artijiet ta' dak iż-żmien li jieħu l-post b'titolu ta' pussess u użu. Id-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur ma kenitx għajr il-konsegwenza formali ta' min kien ħa d-deċiżjoni. F'dan ir-rigward, il-ġudizzju huwa sħiħ bil-

[24] L-appell tagħha ma ntlaqax b'sentenza mogħtija mill-Qorti Kostituzzjonali fid-29.2.2008

preżenza tal-Kummissarju mħarrek waħdu. Dwar dan, il-Qorti tgħid ukoll li l-fatt li l-imħarrek Avukat Ġenerali kien ukoll intimat fil-kawża kostituzzjonali miftuħa mill-attriċi tal-lum (u fejn f'dawk il-proċeduri ma kienx qajjem l-eċċezzjoni li huwa ma messux kien fil-kawża) ma huwiex determinanti biex jinstab min imissu jwieġeb għall-pretensjonijiet attriċi f'din il-kawża. Il-kumpens li l-attriċi tippretendi li titħallas bis-saħħa ta' din il-kawża tal-lum m'huwiex passibbli għalih personalment l-imħarrek Avukat Ġenerali, iżda l-awtorita' pubblika kif debitament rappreżentata mill-imħarrek l-ieħor il-Kummissarju tal-Artijiet;

Illi f'dan ir-rigward, il-Qorti tgħid ukoll li eċċezzjoni bħal din imressqa mill-istess imħarrek Avukat Ġenerali fil-qafas tal-kawżi li kien hemm bejn l-istess partijiet tal-kawża tal-lum u dwar l-istess proprjeta' kienet instabet li hija tajba[25];

Illi għalhekk, l-eċċezzjoni sejra tintlaqa' u l-imħarrek Avukat Ġenerali sejjer jinħeles milli jibqa' fil-kawża billi m'huwiex il-kontradittur leġittimu tal-azzjoni attriċi;

Illi **għal dak li jirrigwarda l-eċċezzjoni tal-preskrizzjoni tal-azzjoni attriċi**, din tinbena fuq dak li jipprovdi l-artikolu 2153 tal-Kodiċi Ċivili. L-imħarrkin jgħidu li kienet l-attriċi nnifisha li qabblet id-danni minnha mġarrbin fil-ksur tal-jeddijiet fundamentali tagħha mad-delitt kif mifhum taħt il-Kodiċi Ċivili, liema danni l-liġi nnifisha tgħid li jridu jitfittxu fi żmien sentejn minn dak inhar li ġġarrbu. Huma mbagħad jgħaddu għal rassenja ġurisprudenzjali u dottrinali dwar l-elementi tad-danni akwiljani u b'hekk jgħidu li kull pretensjoni attriċi li tmur lura lil hinn minn Marzu tal-1994 ma jmisshiex tintlaqa';

Illi, min-naħa tagħha, l-attriċi tisħaq li dik l-eċċezzjoni ma jmisshiex tintlaqa'. Hija torbot is-sottomissjonjiet tagħha l-aktar mal-kwestjoni taż-żmien li fih hija mexxiet 'il quddiem il-pretensjonijiet tagħha u minn meta kienet tista' tagħmel dan. Qalet ukoll li l-preskrizzjoni msemmija mill-

---

[25] Ara, per eżempju, P.A. RCP **18.6.2009** fil-kawża fl-ismijiet ***Agnes Gera de Petri Testaferrata Boniċi Għaxaq et vs L-Avukat Ġenerali et*** u Kost. **30.9.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Agnes Gera de Petri Testaferrata Boniċi Għaxaq vs L-Avukat Ġenerali et***

imħarrkin ma tgħoddx għal ċirkostanzi bħal dawk li taħthom hija qiegħda titlob li tingħata l-kumpens mistħoqq lilha;

Illi l-Qorti hija tal-fehma li l-eċċezzjoni m'hijiex tajba. Fl-ewwel lok, l-azzjoni attriċi tinbena fuq il-pretensjoni ta' jedd ta' kumpens dovut għal żamma bla jedd jew okkupazzjoni bla titolu tajjeb ta' proprjeta' tal-attriċi. Ladarba dan huwa l-każ, l-attriċi tgħid sewwa li l-preskrizzjoni msemmija mill-imħarrkin ma tgħoddx għal qagħda bħal dik, li għaliha jgħodd żmien preskrittiv ieħor[26]. Fit-tieni lok, għall-finijiet tal-artikolu 2137 tal-Kodiċi Ċivili, il-jedd tal-attriċi biex titlob il-ħlas tal-kumpens għall-okkupazzjoni ta' ħwejjiġha tnissel bis-saħħa tas-sentenza mogħtija mill-Qorti Kostituzzjonali definita fit-8 ta' Jannar, 2007, u li biha sabet (jew aħjar, ikkonfermat b'mod definittiv dak li kienet sabet il-Qorti tal-Ewwel Istanza f'Jannar tal-1999) li d-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur ma kenitx tiswa u ħalliet impreġudikata t-talba tal-attriċi dwar il-"ħlas dovut lilha għall-okkupazzjoni u użu minn terzi tal-proprjeta' in kwistjoni fuq il-medda ta' żmien". Fit-tielet lok, il-Qorti hija tal-fehma li l-jedd ta' kumpens favur l-attriċi, jekk tassew jeżisti, jrid jitqies "*quid unum*", fis-sens li jekk minħabba l-ksur tal-jedd fundamentali mġarrab minnha hemm lok ta' kumpens, dan jgħodd għaż-żmien kollu li matulu l-jedd fundamentali kien qiegħed jinkiser u mhux sewwa li jingħad li jkun hemm kumpens għal żmien imma ma jkunx hemm kumpens għal żmien eqdem li fih ukoll kien qiegħed iseħħ dak il-ksur ravviżat mill-Qrati kompetenti. Fir-raba' lok, l-attriċi ma ħallietx żmien jgħaddi bejn l-għoti ta' dik is-sentenza u l-ftuħ tal-kawża tal-lum b'mod li l-pretensjoni tagħha jista' jingħad li waqgħet. Dan jingħad ukoll minbarra l-fatt li, fil-15 ta' Jannar, 2007, l-attriċi interpellat lill-imħarrkin b'att ġudizzjarju biex jersqu għall-ħlas ta' kumpens dovut lilha[27] u l-kawża fetħitha ħdax-il (11) xahar biss wara dik l-interpellazzjoni;

---

[26] Ara P.A. GV **29.4.2005** fil-kawża fl-ismijiet ***Helen Schembri et vs Anthony George Żahra et*** (*in parte*)
[27] Dok "E", f'paġ. 65 tal-proċess

Illi għal dawn ir-raġunijiet, din l-eċċezzjoni preliminari ma tirriżultax mistħoqqa u m'hijiex sejra tintlaqa';

Illi jifdal li titqies l-**eċċezzjoni preliminari dwar l-improponibilita' tal-kawża minħabba li t-talba hija vaga**. L-imħarrkin jgħidu li l-azzjoni ma tgħidx ċar x'inhuma d-danni li l-attriċi tippretendi li soffriet u għalhekk jonqos element meħtieġ għas-siwi tal-azzjoni. Madankollu, ma jidhirx li l-imħarrkin taw wisq każ ta' din l-eċċezzjoni, għaliex ma jagħmlu l-ebda riferenza għaliha fin-Nota ta' Sottomissjonjiet tagħhom;

Illi l-attriċi wkoll ma ssemmi xejn dwar din l-eċċezzjoni fis-sottomissjonijiet tagħha;

Illi l-Qorti jidhrilha li l-eċċezzjoni m'hijiex tajba. Jibda biex jingħad li s-siwi ta' att ġudizzjarju jitqies mhux biss fid-dawl ta' dak li tipprovdi l-liġi dwar x'għandu jkun fih att bħal dak, iżda wkoll mill-kontenut tiegħu. Lanqas ma huwa sewwa li jingħad li s-siwi ta' azzjoni jiddependi biss minn kif inhuma magħmula t-talbiet, bla ma wieħed jara wkoll il-premessi li jwasslu għal dawk l-istess talbiet. Issa jekk wieħed jifli sewwa r-Rikors promotur tal-attriċi, għandu jsib imfisser sewwa x'inhi l-pretensjoni tal-istess attriċi dwar il-ħsara mġarrba minnha. Minbarra sensiela ta' premessi miżgħuda b'tagħrif preċiż u artikolat, hemm żewġ premessi partikolari (premessi 17 u 18 tar-Rikors Maħluf) li juru sewwa ħafna x'inhuma l-pretensjonijiet tal-attriċi f'dan ir-rigward. Minbarra dan, hemm ukoll dokument partikolari (Dok "Ġ")[28] li saħansitra jikkwantifika l-pretensjoni attriċi. Din il-Qorti ssib ukoll li tant kienet ċara l-pretensjoni attriċi, li l-imħarrkin kienu f'qagħda li jagħmlu sottomissjonijiet dwarha saħansitra fin-Nota ta' Sottomissjonijiet tagħhom meta ittrattaw dwar in-natura tal-pretensjonijiet attriċi. Dan ma kienx ikun possibbli li kieku l-pretensjoni kienet tassew waħda vaga. Fuq kollox, l-imħarrkin ma wrew bl-ebda mod kif huma ġew preġudikati mid-difiża xierqa tal-każ tagħhom minħabba l-mod kif kien imfassal l-att promotur tal-kawża;

[28] Paġġ. 89 – 90 tal-proċess

Illi għalhekk, lanqas din l-eċċezzjoni preliminari ma tista' titqies tajba u l-att promotur li bih l-attriċi fetħet din il-kawża ma jista' bl-ebda mod jitqies null jew bi ksur tad-dispożizzjonijiet tal-artikoli 156 u 789 tal-Kapitolu 12 tal-Liġijiet ta' Malta;

Illi **għal dak li jirrigwarda l-mertu tat-talbiet attriċi** jkun xieraq li jingħad li, sitt xhur wara li l-Qorti Kostituzzjonali tat is-sentenza tagħha dwar is-siwi tad-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur[29] (u għalhekk qabel ma nfetħet din il-kawża), l-attriċi ressqet talba quddiem il-Qorti tad-Drittijiet tal-Bniedem fi Strasbourg taħt l-artikolu 34 tal-Konvenzjoni (Ewropeja) għall-Protezzjoni tad-Drittijiet tal-Bniedem u tal-Libertajiet Fundamentali. Dik it-talba kienet dwar allegat ksur tal-jeddijiet tal-attriċi taħt l-artikolu 6 u l-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni. Dik it-talba nqatgħet b'sentenza ta' dik il-Qorti tal-5 ta' April, 2011[30] li sabet li l-attriċi ġarrbet ksur tal-artikoli 6 u 1 tal-Ewwel Protokoll, iżda mhux ukoll tal-artikolu 13 tal-Konvenzjoni, u ħalliet għal aktar 'il quddiem, jekk ikun il-każ, il-kwestjoni ta' r-rimedju xieraq taħt l-artikolu 41 senjatament dwar il-kumpens xieraq għat-telf pekunjarju li hija ġarrbet minħabba l-imsemmi ksur ta' jeddijiet tagħha;

Illi minkejja li, għal xi żmien wara l-għoti ta' dik is-sentenza, il-partijiet għarrfu lil din il-Qorti li kienu qegħdin jippruvaw jaslu f'arranġament dwar dan, jidher li l-ftehim bonarju bejniethom baqa' ma ntlaħaqx;

Illi l-qofol tal-azzjoni attriċi huwa dak li tingħata kumpens fi flus dwar iż-żamma min-naħa tal-imħarrkin (jew ta' terzi bil-kunsens tagħhom) tal-post mertu tal-każ sa minn dak inhar li nħarġet id-Dikjarazzjoni tat-teħid fil-Gazzetta tal-Gvern fi Frar tal-1958 sa dak inhar li l-Qorti Kostituzzjonali tat is-sentenza tagħha fit-8 ta' Jannar, 2007. L-attriċi tgħid li l-bażi ta' din it-talba tagħha hija l-fatt li d-Dikjarazzjoni nstab li ma kenitx tiswa għal-għan li għalih inħarġet u li b'hekk kienet imħassra b'seħħ sa minn dak inhar li nħarġet. L-attriċi tkompli targumenta li, ladarba dik id-Dikjarazzjoni ma kenitx tiswa, dan ifisser li ż-żmien kollu li

[29] Rik. Kost 537/99
[30] Applik. Nru. 26771/07 fl-ismijiet ***Gera de Petri Testafferrata Bonici Ghaxaq vs Malta***

l-post kien milqut mill-effetti tal-istess Dikjarazzjoni jissarraf fi żmien fejn hi u l-awturi tagħha kienu mċaħħda mit-tgawdija ta' ħwejjiġhom. Ta' dan kollu u sa dak inhar li hija terġa' tingħata lura t-tgawdija ta' ħwejjiġha, tippretendi kumpens[31]. F'din il-kawża, it-talba tagħha hija limitata sas-7 ta' Jannar, 2007. Iżda hija żammet riżerva għal kull azzjoni spettanti lilha għall-ħlas ta' kumpens għal kull żmien wara dik id-data sakemm il-post jerġa' jiġi lura f'idejha. Marbuta ma' din il-pretensjoni, l-attriċi tippretendi wkoll kumpens li jirrifletti t-tbatija u s-sofferenzi li soffriet hi u l-awturi tagħha fit-titolu minħabba l-aġir illegali tal-imħarrkin, jew ta' min minnhom[32];

Illi huwa aċċettat li min jokkupa jew iżomm għandu ġid ta' ħaddieħor bla jedd jew bla titolu tajjeb, irid jagħmel tajjeb għad-danni li jġib b'għamilu[33]. Id-danni li jistgħu jinkwadraw ruħhom taħt din il-kawżali huma dawk imnissla bil-fatt waħdu tal-okkupazzjoni tal-fond li bdiet minn dak inhar tal-ħruġ tad-Dikjarazzjoni. Fil-każ tal-lum, l-attriċi illimitat it-talba tagħha sa Jannar tal-2007, u l-Qorti trid tqis l-istess talba biss għal tul iż-żmien mitlub mill-attriċi. Huwa minnu li sid li jitlob kumpens għaż-żmien li ġid tiegħu kien baqa' miżmum minn ħaddieħor mingħajr jedd ġeneralment jitlob kumpens li jista' jitqabbel mal-kera li sata' jirċievi kieku l-post kien effettivament mikri[34]. Iżda dan m'huwiex il-kriterju waħdieni[35]. F'qasam bħal dan, irid ikun hemm "rabta reali" mal-ammont ta' kumpens mistħoqq;

Illi l-attriċi tgħid li, hekk kif inħarġet id-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur, l-awtur tagħha tilef it-tgawdija tal-post u l-pussess għadda minn dak il-ħin f'idejn il-Gvern. Għalhekk, ma kien ta' l-ebda siwi li l-istess awtur tagħha jibqa' jmexxi 'l quddiem xi talbiet li setgħu kienu għadhom pendenti mal-Kummissjoni dwar il-Ħsarat tal-Ġwerra, ladarba l-istess awtur tagħha kien tilef il-pussess tal-post. Il-kumpens li kien tħallas (bejn l-1947 u l-1950) kien sewa

[31] Par 17 tal-premessi tar-Rikors Maħluf promotur
[32] Par 18 tal-premessi tar-Rikors Maħluf promotur
[33] P.A. PS **27.1.2003** fil-kawża fl-ismijiet ***Markiża Agnese Gera de' Petri vs Direttur tal-Akkomodazzjoni Soċjali et*** (mhix appellata)
[34] P.A. TM **28.4.2005** fil-kawża fl-ismijiet ***John Galea et vs Raymond Falzon et***
[35] P.A. AJM **2.10.2002** fil-kawża fl-ismijiet ***Carmen Camilleri et vs Joseph Bellizzi***

għal dawk il-partijiet tal-post (il-ħwienet mikrija lil terzi) li l-awtur tal-attriċi ma kienx igawdi direttament il-pussess tagħhom u dwar il-ħsara li saret fihom, filwaqt li dwar il-ħsara mġarrba mill-post innifsu (il-Palazz), is-sid ma gawda l-ebda kumpens. Lanqas ma kien jagħmel sens li l-awtur tal-attriċi jidħol f'nefqiet biex isewwi l-post jew jirrestawrah, ladarba l-pussess u l-użu kien f'idejn il-Gvern u s-sid ma kienx aktar f'qagħda li jagħmel xogħol fil-post. Il-Qorti ssib li dan l-argument tal-attriċi għandu mis-sewwa għaliex jinbena fuq dak li jipprovdi l-artikolu 12(1) tal-Kapitolu 88 tal-Liġijiet ta' Malta dwar l-effett tad-Dikjarazzjoni għall-finijiet tal-artikolu 3 tal-istess Att fuq il-ġid li jkun intlaqat minn dikjarazzjoni bħal dik, ukoll fil-każ fejn it-teħid ikun b'titolu ta' pussess u użu għal żmien determinat[36]. Bis-saħħa tal-imsemmi artikolu 12, il-pussess jgħaddi għand il-Gvern b'seħħ minn erbatax-il (14) jum wara l-ħruġ tad-Dikjarazzjoni;

Illi l-attriċi ssemmi wkoll l-argument imressaq mill-imħarrkin li, f'kull każ, wara li nħarġet id-Dikjarazzjoni, il-Gvern nefaq somom kbar biex tejjeb il-bini u biex neħħa minn ġo fih lill-kerrejja kollha li kien hemm fiż-żmien li ttieħed il-pussess. Hija tgħid li dik in-nefqa kienet saret biex issewwi l-ħsarat li l-bini kien ġarrab fil-gwerra u li, kieku ma kienx għad-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur, is-sid kien ikun ukoll intitolat għalihom taħt l-Ordinanza tal-1943 dwar il-Ħsarat tal-Gwerra. Għalhekk, tisħaq li meta jitqies il-kumpens xieraq li jistħoqqilha tirċievi, il-post irid jitqies bħallikieku kien f'kundizzjoni tajba u bla ħsarat;

Illi mbagħad, l-attriċi ddur għall-argument tal-imħarrkin dwar in-nefqiet sostanzjali li saru għat-titjib u t-trawwim tal-post minn meta dan għadda f'idejn il-*Manoel Theatre Management Committee* wara l-1996. Hija tgħid li, skond dikjarazzjoni magħmula minn wieħed mill-periti mqabbdin mill-Gvern[37], il-biċċa l-kbira minn dik in-nefqa kienet dwar benefikati ta' natura temporanja li l-ħajja tagħhom ma ddumx ma tgħaddi, fis-sens li ż-żieda fil-valur tal-bini li jagħmlu minnu tintemm fix-xejn wara medda ta' ftit snin. Hija ssemmi l-każ tat-tisqif tal-ħġieġ fuq il-bitħa li l-mutur

[36] Ara art. 5 tal-Kap 88
[37] Dikjarazzjoni tal-A.I.Ċ. Carmel Cacopardo, Dok "MT4", f'paġġ. 381 – 2 tal-proċess

tiegħu iġġammja, m'għadux jaħdem u jeħtieġ jinbidel[38]. L-imsemmija benefikati tqiesu li jammontaw biss għal wieħed minn kull ħamsa ($^1/_5$) tal-valur kollu tal-post. Hija żżid tgħid li, fuq kollox, kemm ilha sid tal-post hi (jiġifieri, sa minn Marzu tal-1990[39]), ippruvat iżżomm (ukoll bi proċeduri fil-qorti) milli jitħallew li jsiru dawk il-benefikati kontra r-rieda tagħha. Minbarra dan, in-nefqiet li saru gawdewhom dawk li qegħdin jagħmlu użu mill-post bla ebda jedd, ma jiswewlha xejn jekk u meta terġa' tieħu l-post lura (semmiet it-tagħmir tal-kċina tar-ristorant *Fumia*, li hija m'għandha l-ebda ħsieb li tuża jekk il-post jiġi lura għandha) u, f'kull każ, ma humiex nefqiet li jżidu l-valur tal-bini. Tgħid, għalhekk, li meta jitqies il-kumpens li jixriqilha tirċievi, m'għandhiex titgħabba b'xi tnaqqis maħluq minn valur ta' xogħlijiet li hija ma riditx li jsiru fi ħwejjiġha, minbarra li, sa ma jseħħilha tieħu lura l-pussess effettiv tal-post, jista' jkun li l-imsemmija benefikati ma jkunux għadhom jaħdmu;

Illi l-imħarrkin jisħqu li l-attriċi ma tistax tingħata dak li qiegħda tippretendi. Huma jgħidu li l-għan li għalih il-Gvern kien ħa l-post kien wieħed leġittimu u tassew fl-interess pubbliku, u għalhekk l-attriċi ma tgħidx sewwa meta tallega li t-teħid kien illegali. Huma jżidu jgħidu li lanqas il-Qorti Kostituzzjonali ma sabet ksur tal-jeddijiet tal-attriċi fuq il-bażi ta' teħid mingħajr raġuni tajba, iżda biss li b'dak it-teħid is-sidien tal-post kienu qegħdin iġorru "piż sproporzjonat" meta mqabbel mal-użu li kien qed isir tal-imsemmi post u li tali ksur beda jseħħ biss minn Jannar tal-2007, jiġifieri mill-għoti tas-sentenza mogħtija mill-istess Qorti Kostituzzjonali. L-imħarrkin jgħidu wkoll li lanqas ma huwa minnu li l-perizji kemm "*ex parte*" mressqin minn kull naħa u kif dik imressqa mill-perit tekniku maħtur mill-Qorti jippuntaw għall-istess ġustifikazzjoni tal-pretensjonijiet attriċi;

Illi l-imħarrkin iżidu jgħidu li ladarba l-Gvern ħa l-post b'titolu tajjeb ta' pussess u użu u l-ebda qorti ma sabet li dak it-teħid kien illegali, isegwi li l-attriċi ma tistax tippretendi li tingħata b'kumpens il-valur lokatizju tal-post

[38] Xhieda tal-A.I.Ċ. Godwin Abela 23.6.2011, f'paġ. 416 tal-proċess
[39] Ara Dok "B", f'paġġ. 32 – 6 tal-proċess

fuq is-suq. Minbarra dan, ma jixraqx li jingħata valur lokatizju bi kriterji kummerċjali meta l-post kien (fiż-żmien li ttieħed mill-Gvern) jintuża prinċipalment għal skopijiet residenzjali u, fuq kollox, kien wieħed minn dawk il-postijiet li l-kera tiegħu kienet "kontrollata". Għalhekk, huma jikkontestaw ukoll l-istima maħruġa mill-perit tekniku maħtur mill-Qorti bħala waħda "mhijiex realistika" u jsaħħu dan billi juru li l-perit ta stimi għal żminijiet li m'humiex mitluba lanqas mill-attriċi;

Illi mbagħad, bla ħsara għall-eċċezzjonijiet preliminari tagħhom, iressqu l-kalkolu tagħhom ta' kemm huwa l-ogħla kumpens mistħoqq lill-attriċi;

Illi bla ma din il-Qorti terġa' tidħol f'mertu li ngħalaq bis-sentenza mogħtija mill-Qorti Kostituzzjonali (biex ma jingħadx li għadda wkoll mill-għarbiel tal-Qorti ta' Strasbourg), jidhrilha li dak li huwa rilevanti għall-każ li għandha quddiemha llum hu li, tajjeb jew ħażin, id-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur dwar it-teħid ta' *Palazzo Bonici* b'titolu ta' pussess u użu fl-1958 tqieset li kienet nulla u mingħajr effett. L-ebda waħda mill-Qrati ma għamlet preċiżazzjoni li t-tħassir tad-Dikjarazzjoni kien qed isir b'seħħ minn xi data partikolari jew biss minn dak inhar tal-għoti tas-sentenza. Il-fehma ta' din il-Qorti għalhekk hi li, ladarba wieħed qiegħed jitkellem dwar ħaġa "nulla u mingħajr effett", dan irid jitfisser (u suġġett għall-kwalifika li sejra ssir aktar 'il quddiem) b'effett retroattiv *ex tunc.* Il-parti dispożittiva tas-sentenza tal-Prim'Awla tal-Qorti Ċivili (Sedi Kostituzzjonali) (liema parti dispożittiva kienet konfermata mill-Qorti Kostituzzjonali) tgħid ċar li kienet qiegħda "*tiddikjara li l-Esproprjazzjoni li seħħet bid-dikjarazzjoni tal-Gvernatur pubblikata fil-Gażżetta tal-Gvern fil-25 ta' Frar, 1958, bħala nulla u bla effett*". Għalhekk, huwa ż-żmien rilevanti li matulu l-attriċi (u l-awturi tagħha fit-titolu) kienet imċaħħda mit-tgawdija tal-ġid li jrid jitqies għall-finijiet tal-kumpens minnha pretiż. F'dan ir-rigward, il-Qorti ma ssibx li tista' toqgħod għal kollox fuq is-sottomissjonijiet tal-imħarrkin;

Illi l-imħarrkin jisħqu fuq il-fatt li l-Qorti Kostituzzjonali (u l-Prim'Awla fil-kompetenza kostituzzjonali qabilha) sabet

favur l-attriċi taħt id-dispożizzjonijiet tal-konvenzjoni. Huma jgħidu li ladarba l-Konvenzjoni ma kenitx għadha fis-seħħ f'Malta dak inhar li d-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur kienet pubblikata fil-Gażżetta tal-Gvern, ma jkunx sewwa li l-attriċi tingħata kumpens bis-saħħa ta' artikolu tal-Konvenzjoni għal żmien qabel ma dak l-imsemmi artikolu kien jagħmel parti mil-liġijiet ta' Malta. Il-Qorti tqis li l-argument tal-imħarrkin huwa tajjeb. Jekk kien minħabba l-ksur tal-artikoli tal-Konvenzjoni li l-attriċi ngħatat raġun għall-ilmenti tagħha, ir-rimedju li jistħoqqilha tingħata jixraq li jintrabat maż-żmien meta dawk id-dispożizzjonijiet kienu jagħmlu parti mil-liġi ta' Malta. F'dan ir-rigward, jidher li jixraq li l-Qorti tirreferi għal dik il-parti tas-sentenza mogħtija mill-Qorti ta' Strasbourg fil-kawża fuq l-istess mertu, li fiha daħlet fuq dan il-punt tat-tħaddim retroattiv tal-Konvenzjoni f'Malta. "*The Court observes that in the absence of an express limitation, the Maltese declaration of 30 April 1987 is retrospective and the Court is therefore competent to examine facts which occurred between 1967*[40] *the date of ratification and 1987*[41] *the date on which the State's declaration under former Article 25 became effective. ... Thus, the Court can only take into consideration the period which has elapsed since the Convention entered into force in respect of Malta (1967)...*"[42];

Illi fid-dawl ta' din il-konsiderazzjoni, l-Qorti tqis li l-attriċi tista' tippretendi l-ħlas ta' kumpens b'seħħ minn Jannar tal-1967 'il quddiem;

Illi huwa stabilit li f'kull kawża tal-għamla mressqa mill-attriċi, il-kwestjoni tal-kumpens trid tintrabat ma' għamil li jnissel il-jedd ta' kumpens bħal dak. Fi kliem ieħor, jaqa' fuq l-attriċi l-piż li turi li t-teħid tal-post kien il-konsegwenza tal-ħsara li hija (u wkoll l-awturi tagħha qabilha) ġarrbet u li hemm rabta kawżali bejn il-fatt wieħed u l-konsegwenza msemmija. Minbarra dan, irid jintwera wkoll (minn min jallega) li tassew iġġarrab telf u li dan huwa ta' għamla li l-liġi tipprovdi kumpens għalih. Dan qiegħed jingħad

---

[40] 23.1.1967, il-jum meta l-Parlament Malti irratifika l-Konvenzjoni
[41] 30.4.1987, il-jum li fih il-Gvern Malti għaraf il-jedd li bniedem jista' jressaq talba quddiem il-Q.E.D.B.
[42] Q.E.D.B. **5.4.2011** fil-kawża fl-ismijiet ***Gera de Petri Testaferrata Bonici Ghaxaq vs Malta*** (Applik. Nru. 26771/07) § 38

għaliex, kif issemma qabel, parti mill-kumpens li l-attriċi tgħid li jmissha tingħata jrid jieħu qies tas-sofferenza u t-tbatija li hija u l-awturi tagħha fit-titolu ġarrbu tul l-għexieren ta' snin li ġidhom kien ittieħed mill-kontroll tagħhom;

Illi l-liġi tagħna tgħid x'inhuma l-irjus ta' ħsara li persuna responsabbli trid twieġeb għalihom minħabba għamil li jnissel danni[43]. Għalissa, fil-qasam tal-likwidazzjoni tad-danni, ma jingħatax fil-liġi tagħna kumpens għal tbatija u sofferenza[44];

Illi wieħed tajjeb li jżomm quddiem għajnejh li, fil-każ tal-lum, il-Qorti Kostituzzjonali, fis-sentenza mogħtija minnha fit-8 ta' Jannar, 2007, fil-kawża miftuħa mill-attriċi kontra l-imħarrkin, kienet sabet li l-attriċi (rikorrenti f'dawk il-proċeduri) kienet ġarrbet ksur tal-jedd tagħha għat-tgawdija bil-kwiet ta' ħwejjiġha taħt l-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll. Dik il-Qorti ma kenitx ikkonfermat li l-attriċi kienet ġarrbet ukoll ksur tal-jeddijiet tagħha taħt l-artikolu 6 tal-Konvenzjoni. Madankollu, il-Qorti tad-Drittijiet tal-Bniedem fi Strasbourg sabet li l-attriċi ġarrbet ukoll ksur ta' jedd kif imħares taħt l-artikolu 6 msemmi. Minkejja dan, l-azzjoni li din il-Qorti għandha quddiemha llum tinbena fuq dak li ddeċidiet il-Qorti Kostituzzjonali u din il-Qorti hija marbuta tqis biss dwar dak li huwa mitlub u mhux fuq ħwejjeġ oħrajn;

Illi l-Qorti tqis li jixraq li – minkejja li l-każ li għandha quddiemha huwa wieħed li jitlob rimedju "ordinarju" u mhux azzjoni ta' natura kostituzzjonali – tirreferi għal awtriċi awtorevoli f'dan il-qasam li tikteb li "*In cases of interference with property rights a distinction is drawn between cases of lawful and unlawful deprivations or dispossession. Where the breach results from inaqequate compensation or procedural flaws, less than a full measure of compensation may be called for, particularly where the taking of property is linked to fundamental changes in the constitution or pursues economic reform or*

---

[43] Art. 1045 tal-Kap 16

[44] Ara, per eżempju, P.A. GC **9.2.2007** fil-kawża fl-ismijiet ***Mario Brincat vs Keith Deguara*** u Maġ. (Għ) AE **18.4.2007** fil-kawża fl-ismijiet ***John B. Spiteri vs Michael Calleja*** (mhux appellati)

social justice. In such cases, the (Strasbourg) Court may consider it appropriate to fix a sum 'reasonably related' to the value of the property and which would have been found acceptable had the State compensated the applicants, or otherwise find an appropriate, equitable basis for compensation. Where, however, there is 'manifest unlawfulness' in the deprivation or dispossession, full restitution of losses is awarded"[45];

Illi f'dan il-waqt il-Qorti hija tal-fehma li jkun tajjeb ukoll issemmi li, f'ittra li r-Reġistratur tar-Raba' Taqsima tal-Qorti Ewropeja tad-Drittijiet tal-bniedem bagħat lid-difensuri tal-attriċi f'Lulju tal-2011[46], huwa għamilha ċara li "*just satisfaction should relate to the amount of rent for the period during which the owners were deprived of the possession and use of their property, that is until 2007*";

Illi l-attriċi ssemmi xi deċiżjonijiet mogħtijin minn dik il-Qorti (ta' Strasbourg) biex issaħħaħ il-pretensjonijiet tagħha. Hija tqis ukoll li din il-Qorti jixraq li toqgħod fuq il-likwidazzjoni magħmula mill-Perit Tekniku mqabbad minnha, liema likwidazzjoni tqarrab għal dik magħmula mill-perit imqabbad *ex parte* mill-attriċi;

Illi fid-dawl ta' dik il-każistika u bis-saħħa tal-kostatazzjonijiet tal-perit tekniku maħtur minn din il-Qorti[47], l-attriċi tippretendi ħlas ta' kumpens ta' sitt miljun sitt mija u disgħa u tletin elf tliet mija u tlieta u ħamsin ewro u sebgħa u sittin ċenteżmi (€ 6,639,353.67)[48] flimkien mal-imgħaxijiet legali ulterjuri fuq dik is-somma b'seħħ mit-8 ta' Jannar, 2007. Dik is-somma tgħodd fiha kemm il-valur lokatizju tal-post mill-1958 sal-2007, u kif ukoll l-imgħax miġmugħ sena b'sena fuq dak il-valur. Min-naħa tagħhom, l-imħarrkin jaslu għal komputazzjoni li tlaħħaq is-somma ta' mija u ħamsa u disgħin elf erba' mija u ħamsa u sebgħin ewro wieħed u ħamsin ċenteżmi (€ 195,475.51)[49];

---

[45] K. Reid <u>*A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*</u> (3rd Edit, 2007) §III-004 f'paġ. 606
[46] Dok "X", f'paġ. 459 tal-proċess
[47] Ara paġ. 402 tal-proċess
[48] Ara "*Statement A*", f'paġ. 454 tal-proċess
[49] Ara Dokti "AGR1" u "AGR2", f'paġġ. 538 sa 540 tal-proċess (fis-sewwa, jekk wieħed kellu jgħodd iż-żewġ prospetti, s-somma titla' għal € 218,703.99)

Illi dwar il-każijiet li ssemmi l-attriċi, il-Qorti tqis li ma jistgħux jintefgħu fl-istess keffa tal-każ li għandha quddiemha. Tajjeb li jingħad li dawn jitkellmu dwar teħid *de facto* ta' proprjeta' ("*constructive expropriation*") b'mod irriversibbli u l-ammont ta' kumpens riparativ li jingħata f'każijiet bħal dawk ma jistax jixxebbaħ ma' dak li jingħata fil-każ ta' ksur tal-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni fejn ksur bħal dak ikun bażat fuq in-nuqqas ta' proporzjonalita'[50]. Minbarra dan, fil-każ tal-lum, il-ġid tal-attriċi ma jistax jingħad li tteħdilha darba għal dejjem, u kemm hu hekk hija stess tgħid li tistenna li l-post jintradd lura lilha, kif wara kollox ordnat il-Qorti Kostituzzjonali fis-sentenza tagħha tat-8 ta' Jannar, 2007. Għal dak li jirrigwarda l-kriterji li l-attriċi tistieden lill-Qorti timxi magħhom dwar il-kumpens mistħoqq, din il-Qorti sejra tagħmel konsiderazzjonijiet f'waqthom aktar 'il quddiem;

Illi l-perit tekniku mqabbad minn din il-Qorti wasal għall-fehma li l-valur lokatizju tal-post tul il-medda kollha ta' żmien bejn l-1958 u l-2007 titla' għal tliet miljun sitt mija u sittin elf erba' mija u disgħa u tletin ewro u ħamsa u erbgħin ċenteżmi (€ 3,660,439.45), wara li qies l-ambjenti kollha mertu tal-każ (minbarra l-ambjenti okkupati minn ħwienet fil-livell tat-triq), a bażi tal-użu li qiegħed isir mill-ambjenti llum, a bażi tal-istat tal-post kif inhu llum, kemm iġib kera l-post illum f'suq ħieles ("mhux se jittieħdu in konsiderazzjonijiet il-liġijiet u restrizzjonijiet imposti mill-liġijiet tal-kera l-qodma"), ir-rati komparabbli għal użu simili fl-istess żona jew fi nħawi fil-qrib tal-post, fi proprjeta' meqjusa bħala libera u franka, u wkoll wara li qies il-fehmiet murija mill-periti kollha *ex parte* fir-rapporti rispettivi tagħhom;

Illi l-imħarrkin eskutew lill-perit tekniku b'mod serrat u tennew il-kritika tagħhom kemm għall-konsiderazzjonijiet meħuda fil-bini tar-rapport u kif ukoll ta' wħud mit-tweġibiet li l-istess ta meta tressaq b'xhud tagħhom b'eskussjoni[51]. Ewlenija, fil-kritika tagħhom kienu l-fatt li l-perit sejjes l-istima tal-valur lokatizju tiegħu fuq kemm kien jinkera l-

[50] Q.E.D.B. **6.3.2007** fil-kawża fl-ismijiet ***Scordino vs Italja (Nru 3)*** (Applik. Nru. 43662/98) § 30
[51] Ara wkoll Dok "X", f'paġ. 462 tal-proċess

post fl-2011 u mexa lura fuq dik is-somma, u kif ukoll fuq il-fatt li ma ħa l-ebda konsiderazzjoni taż-żidiet li saru fil-post u n-nefqiet li l-Gvern għamel biex saru t-tiswijiet u t-titjib li l-istess perit tekniku qies għall-finijiet tal-valur lokatizju stabilit. Jilmintaw ukoll mill-fatt li l-istess perit tekniku "qata' għad-dritt" u ma qiesx li, tul biċċa sewwa miż-żmien rilevanti, il-kera li sata' jintalab għall-post jew xi parti minnu kien regolat bil-liġi. Il-Qorti tqis li parti minn din il-kritika tal-imħarrkin hija tajba. Mad-daqqa t'għajn jidher li ma kien hemm xejn fid-degriet tal-ħatra mogħti minn din il-Qorti fis-6 ta' April, 2011, li kienet torbot lill-perit maħtur biex jikkunsidra l-valur lokatizju biss fl-istat attwali tal-post, kif seħaq aktar minn darba waqt l-eskussjoni. Lanqas ma kellu xi direttiva li jwarrab ċirkostanzi rejali u fattwali oħrajn li kienu, fiż-żmien rilevanti, determinanti biex wieħed jistabilixxi l-istess valur lokatizju. Wieħed ma jridx jinsa li, kif ingħad qabel, il-kumpens li jistħoqqilha l-attriċi jrid jinbena fuq "rabta reali" tad-danni mġarrba;

Illi l-Qorti jidhrilha li fid-dawl ta' konsiderazzjonijiet li saru aktar qabel se' jkun xieraq u meħtieġ li tħaddem id-dispożizzjonijiet tal-artikolu 681 tal-Kapitolu 12 tal-Liġijiet ta' Malta billi taġġusta s-sejbiet tal-perit minnha maħtur. F'dan ir-rigward, hija sejra tqis medda ta' żmien b'seħħ mill-1967; sejra wkoll tqis li, sal-1995, il-post ma kienx meħlus minn regolamentazzjoni dwar kemm seta' jintalab kera għalih ukoll kieku kien f'idejn l-attriċi; u sejra tqis id-danni mitluba biss mill-ottika ta' kumpens ghall-okkupazzjoni, u mhux bħala xi riżarċiment għal danni fiżiċi u materjali fil-fond. Minħabba li l-ambjenti li l-perit tekniku ikkalkola fuqhom il-valur lokatizju kienu dawk l-ambjenti li ma jinkludux il-ħwienet tal-livell tat-triq (jiġifieri l-parti tal-post li kienet id-dar tar-residenza tal-awtur tal-attriċi), ma jidhirx li huwa xieraq li jiġi kalkolat il-valur lokatizju kummerċjali tal-fond. Sa ma ttieħed bid-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur fl-1958, il-post kien minn dejjem adibit bħala wieħed residenzjali. U għalhekk wieħed ma jistax jibbaża fuq l-ipoteżi tal-kummerċjalita' tal-fond. Kif ingħad f'sentenza ta' kawża li tqarreb ħafna għal din tal-lum, "*kwalsiasi argoment fis-sens illi kieku l-attriċi rreprendiet il-fond fl-1991 hi setgħet tisfruttah b'mod kummerċjali u aktar vantaġġjuż ekonomikament*

tibqa' biss ipotesi li ma hiex rispekkjata u sostenuta minn ebda prova. Il-materja trid tiġi nkwadrata u riżolta fil-konkret u mhux fuq mera ipotesijiet"[52];

Illi wara li qieset iċ-ċirkostanzi kollha hawn fuq imsemmija, u wara li ħadet qies ta' kriterji meħuda wkoll mill-Qorti Ewropeja għad-Drittijiet tal-Bniedem f'każ li jixbah lil dan tal-lum[53], il-Qorti sejra tillikwida l-kumpens mistħoqq lill-attriċi taħt żewġ fażijiet: (i) l-ewwel fażi, bejn Jannar tal-1967 u Ġunju tal-1995 u (ii) bejn Ġunju tal-1995 sa Jannar tal-2007. Għal tul l-ewwel fażi, u wara li jittieħed qies taż-żieda fir-rata ta' inflazzjoni, sejra tqis il-valur lokatizju fis-somma ta' ħamsa u għoxrin elf erba' mija u tmienja u tmenin ewro (€ 25,488)[54]. Għal tul it-tieni fażi, sejra tqis il-valur lokatizju fis-somma ta' miljun mitejn u tmienja u ħamsin elf u mitt ewro (€ 1,258,100)[55]. Għalhekk, b'kollox il-kumpens likwidat favur l-attriċi jitla' għal miljun mitejn u tlieta u tmenin elf u ħames mija u tmienja u tmenin ewro (€ 1,283,588);

Illi **dwar il-kwestjoni tal-imgħaxjiet** l-attriċi tgħid li dawn iridu jakkumulaw mal-ammont tal-kumpens lilha mistħoqq sa minn dak inhar li kieku hija (jew l-awturi tagħha fit-titolu) kienu jkunu jistgħu jdaħħlu l-kera tal-post li kieku baqa' f'idejhom. Min-naħa tagħhom, l-imħarrkin jgħidu li ladarba l-attriċi qatt ma illikwidat il-pretensjonijiet tagħha u ressqet din il-kawża sewwasew biex tkun il-Qorti li tillikwida l-kumpens pretiż minnha, mela bi tħaddim tar-regola li *in illiquidis non fit mora*, ma jistax jgħaddi mgħax favur l-attriċi jekk mhux mill-waqt tal-effettiva likwidazzjoni;

Illi l-Qorti bilkemm għandha għalfejn tgħid li l-massima msemmija mill-imħarrkin hija r-regola, iżda huwa wkoll magħruf li dik il-massima m'hijiex xi regola assoluta[56] u tippermetti eċċezzjonijiet. Kemm hu hekk, qorti tista'

---

[52] P.A. PS **27.1.2003** fil-kawża fl-ismijiet ***Markiza Agnese Gera de Petri vs Direttur tal-Akkomodazzjoni Soċjali et***

[53] Q.E.D.B. **17.7.2008** fil-kawża fl-ismijiet ***Fleri Soler & Camilleri vs Malta*** (Applik. Nru. 35349/05) §§ 18 – 9

[54] Ara fol 538 – 9 tal-proċess

[55] (€ 130,284 + € 88,516) / 2 = € 109,400 x 11.5 = € 1,258,100

[56] P.A. GV **16.10.2002** fil-kawża fl-ismijiet ***Blye Engineering Ltd vs Paolo Bonnici Ltd.***

tinjoraha meta b'dan il-mod ikun qiegħed jingħata vantaġġ lill-parti debitriċi li jkun bi ħtija tagħha li l-likwidazzjoni ma tkunx setgħet issir qabel[57]. Fil-każ tal-lum, madankollu, il-Qorti ma tarax kif jista' jingħad li t-tkarkir fil-proċess tal-likwidazzjoni kien bi ħtija tal-imħarrkin. Il-fatt li huma ikkontestaw l-azzjonijiet tal-attriċi ma jissarrafx f'imġiba li titfa' fuqhom il-ħtija tad-dewmien mhux ġustifikat, bħalma kien ikun il-każ kieku stqarrew ir-responsabbilta' u mbagħad tnikkru biex ftiehmu dwar l-ammont dovut;

Illi għalhekk, il-Qorti ssib li kull imgħax fuq is-somma hawn fuq likwidata jibda jgħaddi b'seħħ millum;

Għal dawn ir-raġunijiet, il-Qorti qiegħda taqta' u tiddeċiedi l-kawża billi:

Tilqa' l-eċċezzjoni preliminari tal-imħarrek Avukat Ġenerali u ssib li hu m'huwiex il-kontradittur leġittimu tal-pretensjonijiet attriċi u għalhekk il-Qorti teħilsu mill-ħarsien tal-ġudizzju, bi spejjeż għall- attriċi;

Tiċħad l-eċċezzjoni preliminari dwar il-preskrizzjoni tal-azzjoni attriċi u dan billi m'hijiex mistħoqqa fil-fatt u fil-liġi u għaliex l-azzjoni attriċi nfetħet fi żmienha;

Tiċħad l-eċċezzjoni preliminari dwar l-improponibilita' tal-azzjoni attriċi billi ma jirriżulta l-ebda ksur tad-dispożizzjonijiet tal-artikoli 156 u 789 tal-Kapitolu 12 tal-Liġijiet ta' Malta;

Tilqa' l-ewwel talba attriċi u ssib li l-Kummissarju mħarrek għandu jagħmel tajjeb għall-ħsara li l-attriċi ġarrbet b'riżultat taż-żamma u l-użu mingħajr jedd min-naħa ta' terzi ta' ħwejjiġha, jiġifieri l-binja magħrufa bħala "*Palazzo Bonici*", f'numru 115 Triq it-Tejatru l-Qadim, kantuniera ma' 69, Triq l-Ifran, Valletta, għaż-żmien rilevanti sat-8 ta' Jannar, 2007, u għar-raġuni tal-istess okkupazzjoni kif stabilita b'sentenza tal-Qorti Kostituzzjonali tat-8 ta' Jannar, 2007, fil-kawża fl-ismijiet

[57] Ara Giorgi *Delle Obbligazioni*; u wkoll App. Ċiv. **23.6.1952** fil-kawża fl-ismijiet ***Savona pro et noe vs Asphar et*** (Kollez. Vol: **XXXVI.i.181**)

premessi, liema okkupazzjoni ġabet ksur tal-jeddijiet fundamentali tal-attriċi taħt l-artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni;

Tilqa' t-tieni talba attriċi billi tillikwida l-ħsara mġarrba mill-attriċi fis-somma ta' miljun mitejn u tlieta u tmenin elf u ħames mija u tmienja u tmenin ewro (€1,283,588) bħala kumpens lilha dovut għat-telf ta' użu tal-ġid tagħha u tal-awturi fit-titolu tagħha tul iż-żmien kollu msemmi;

Tikkundanna lill-Kummissarju mħarrek iħallas lill-attriċi l-imsemmija somma ta' miljun mitejn u tlieta u tmenin elf u ħames mija u tmienja u tmenin ewro (€1,283,588), fuq liema somma għandu jgħaddi mgħax legali b'seħħ mil-lum sal-jum tal-ħlas effettiv;

Tiċħad l-eċċezzjonijiet fil-mertu tal-istess imħarrek Kummissarju tal-Artijiet, billi ma jirriżultawx mistħoqqa fil-fatt u fid-dritt; u

Tordna li l-imħarrek Kummissarju tal-Artijiet iħallas l-**ispejjeż tal-kawża**, minbarra dawk marbuta mal-imħarrek Avukat Ġenerali, li għandha tħallashom l-attriċi.

< Sentenza Finali >

---------------------------------TMIEM---------------------------------